

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ОСВІТЯН ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ

*Наукова доповідь загальним зборам НАПН України «Захист і підтримка ментального здоров'я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді»,
22 листопада 2024 р.*

Коробка Лариса Миколаївна

*кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу психології мас і спільнот
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України*

Анотація. Російсько-українська війна як війна ідентичностей актуалізує питання формування громадянської та проєвропейської ідентичності як ключового чинника національного розвитку й безпеки. Освітянська спільнота є провідником змін у цій царині. Дослідження, проведене у травні-червні 2023 року (N=1294) охопило оцінку ідентичностей педагогів Сумській, Рівненській, Запорізькій, Дніпропетровській областях. Результати показали, що найважливішими для освітян є національна (96,6%) та громадянська (96,6%) ідентичності, значними є також професійна (86,3%), регіональна (81,7%) та європейська (76,4%) ідентичності. Представленість радянської ідентичності залишається низькою (3,5%). Порівняльний аналіз регіонів засвідчив значущі відмінності у зміні ставлення до українських символів, Євросоюзу та НАТО, що підкреслює зростання національної свідомості. Загалом дослідження підтвердило тенденцію до укріплення національної та громадянської ідентичностей, формування відчуження від радянської спадщини та російського впливу. Війна виступила каталізатором переосмислення цінностей і належності до української нації. Освітяни відіграють провідну роль у процесах консолідації суспільства, формуванні соціальної ідентичності та утвердженні демократичних і європейських цінностей.

Ключові слова: ідентичність, освіта, цінності, російсько-українська війна

Російсько-українська війна це передусім війна цінностей та ідентичностей. Відтак у цьому контексті важливо говорити про зростання запиту на формування цінностей цивілізованого суспільства і розуміння того, що шлях до впровадження цих цінностей, як і до примирення, буде пролягати, зокрема через освіту та наголосити на пріоритетності освіти як найважливішого чинника формування й утвердження перш за все української громадянської і проєвропейської ідентичності, які виступають основою національного розвитку й національної безпеки, а також на ключовій ролі *освітянської спільноти* у цьому процесі.

Сьогодення вимагає від освітянської спільноти не лише переосмислення навчальної і виховної діяльності, а й спонукає до рефлексії над поняттями, що пов'язані з ідентичністю, громадянством, належністю, консолідацією та

активною громадянською позицією відповідно до професійних засад і вимог, які ставить перед нею суспільство.

З метою виявлення того, як змінилися настрої і погляди освітян після початку широкомасштабної російської воєнної агресії, визначення особливостей прояву спільнотних ідентичностей і тенденцій їхнього розвитку в умовах російсько-української війни, протягом *травня-червня 2023 року* було організовано і проведено он-лайн опитування, в якому взяли участь 1294 представники педагогічної спільноти – вчителі шкіл, вихователі дошкільних закладів освіти, психологи та соціальні педагоги закладів освіти) із Сумської, Рівненської, Запорізької та Дніпропетровської областей України.

Серед респондентів 90,5 % жінки, 9,5 % – чоловіки, з них 120 осіб (9,3%) віком від 18 до 29 років; 518 осіб (40%) – від 30 до 44 років; 582 особи (45%) – від 45 до 59 років та 74 особи (5,7%) віком старше 60 років. Такий розподіл за статтю пояснюється тим, що більшість педагогічних працівників закладів освіти в Україні – жінки.

Опитування було проведено за допомогою анкети, підготовленої з використанням google-інструментів. Анкета включала питання методик «Оцінка позитивності та визначеності національної ідентичності» (модифікація українською Д. Піонтковської, Л. Співак) (Піонтковська, 2017, 192-193), «Громадянська ідентичність» І. Петровської (Петровська, 2016), а також *запитання*, спрямовані на визначення спільнотної ідентифікації респондентів та їхнього ставлення до різних елементів спільнотних ідентичностей в умовах російсько- української війни.

За результатами теоретичного та узагальнення вторинного емпіричного аналізу дослідження проблеми ідентичності в соціології та психології до загального переліку ідентифікаційних координат було включено – локальну (місцеву), регіональну, територіальну, національну, східнослов'янську, громадянську, радянську, Європейську, професійну та релігійну спільнотні ідентичності, які є більшою мірою проявленими в українському суспільстві.

Наявність та ступінь ідентифікації за вказаними ідентичностями визначалися за відповідями на питання анкети **«Наскільки важливо для Вас відчувати себе..»** за 5-бальною шкалою (1 бал – зовсім не важливо, 2 бали – скоріше не важливо; 3 бали – важко сказати; 4 бали – скоріше важливо; 5 балів – вкрай важливо). Відповіді на це запитання відповідно до запропонованих варіантів ідентифікації представлено на рис. 1.

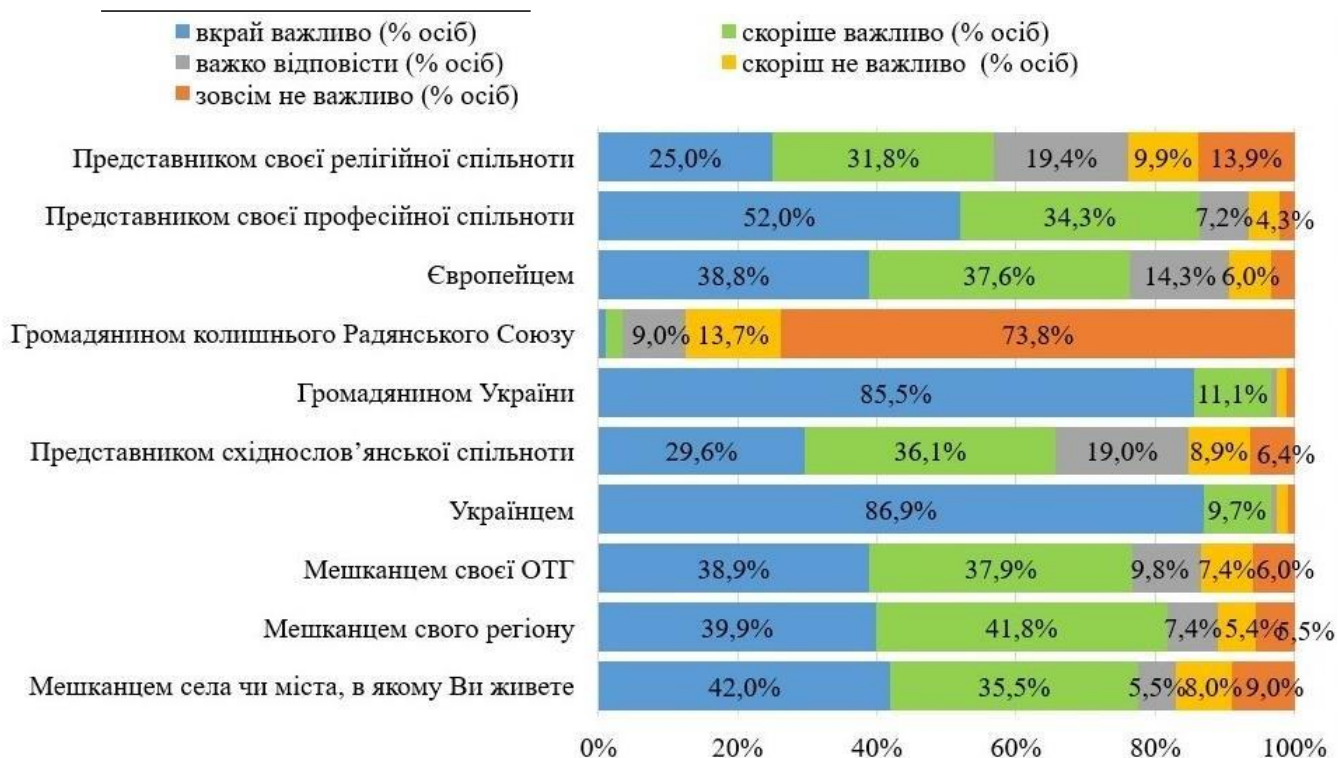

Рис.1. Розподіл відповідей на питання «Наскільки важливо для Вас відчувати себе...», %

Як засвідчили результати, для представників педагогічної спільноти найважливіше відчувати себе українцем (96,6%; $M=4,8$) та громадянином України (96,6%; $M=4,8$), а також досить важливими є професійна (86,3%; $M=4,3$), регіональна (81,7%; $M=4,0$), місцева (77,5%; $M=3,9$), територіальна (76,8%; $M=4,0$) та європейська (76,4%; $M=4,0$) ідентичності. Для дещо більшої половини опитаних важливо відчувати себе представниками східнослов'янської (65,7%; $M=3,7$) та релігійної (56,8%; $M=3,4$) спільноти.

Найнижчі ж показники зафіксовано за ідентифікацією із громадянином колишнього Радянського Союзу (3,5%; $M=1,4$).

Важливим елементом дослідження постало також ставлення освітян до різних елементів спільнотних ідентичностей. Так ставлення до атрибутів нації можна визначити як елементи змісту національної ідентичності, оскільки вони вказують на усвідомлені компоненти значення національної приналежності (українець – це той, хто шанує український гімн, прапор, незалежність, мову).

У цьому контексті респондентам було запропоновано надати відповідь на запитання: «Як змінилося Ваше ставлення за останній рік, до...» (рік з початку повномасштабної агресії), обираючи один із варіантів за 5-бальною шкалою: 1 бал – значно погіршилося, 2 бали – дещо погіршилося, 3 бали – важко сказати, 4 бали – дещо покращилося, 5 балів – значно покращилося.

Результати відповідей на це запитання представлено на рис. 2.

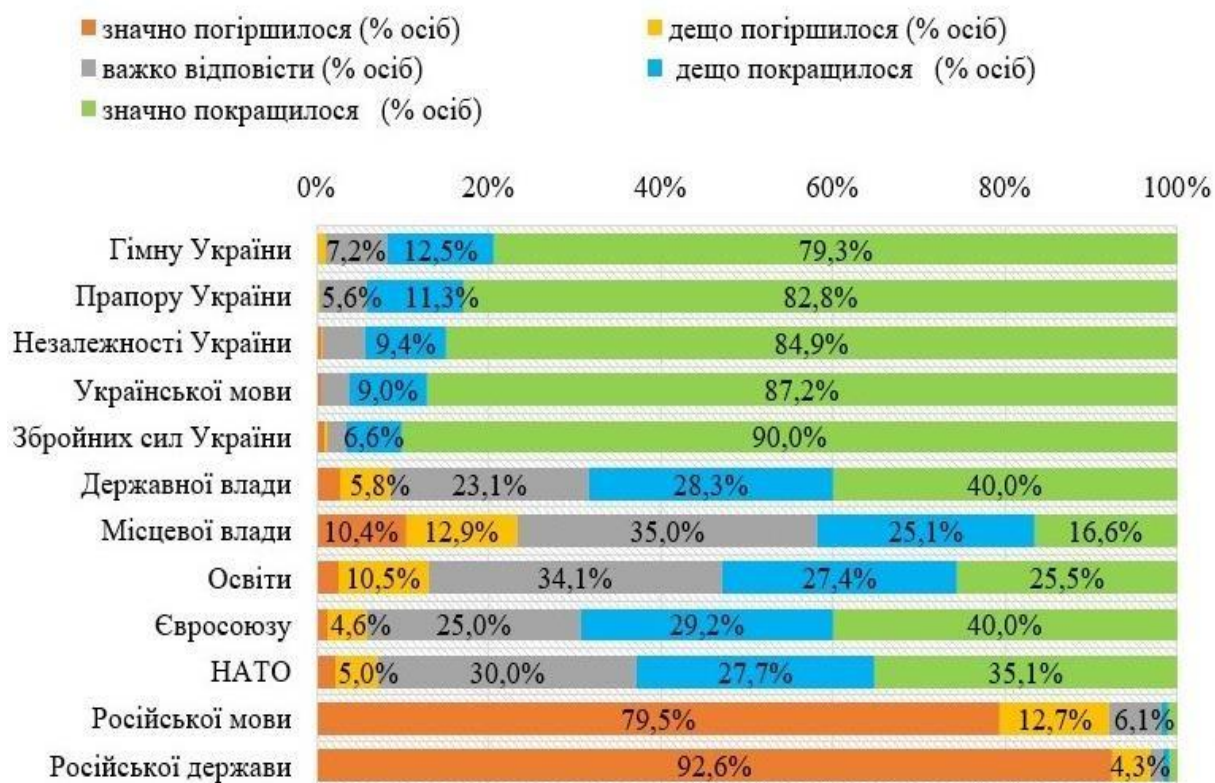

Рис. 2. Розподіл відповідей на питання «Як змінилося Ваше ставлення за останній рік, до...» (рік після повномасштабної агресії), %

Відповідаючи на це запитання опитані освітяни зазначили, що їх ставлення покращилося (значно і дещо) до ЗСУ (96,6%), української мови (96,2%), незалежності України (94,3%), прапору України (94,1%), Гімну України (91,8%), Євросоюзу (69,2%), державної (68,3%) та місцевої (41,7%) влади, до НАТО (62,7%) і освіти (52,9%). Тоді як ставлення значно погіршилося до російської держави (96,9%) та російської мови (92,2%).

Оцінка громадянської ідентичності здійснювалася за шкалами опитувальника «Громадянська ідентичність» (І. Петровської) – «патріотизм», «активна громадянська позиція», «відданість країні (несхильність емігрувати)» та «можливості самореалізації в Україні» (Петровська, 2016). Результати дослідження громадянської ідентичності та її складових засвідчили, що опитані представники педагогічної спільноти виявили *високий рівень патріотизму* – середній показник по вибірці за цією шкалою 38 балів із 40 можливих; *високий рівень активності громадянської позиції* – середній показник по вибірці за цією шкалою 26,7 балів із 30.

Середній показник за шкалою *відданості країні*, за яким визначається несхильність емігрувати – 8,7 балів із 15 можливих, що знаходиться в діапазоні значень середнього рівня. Щодо *можливостей самореалізації в Україні*, то цей показник також є в діапазоні середніх значень – середній показник по вибірці за цією шкалою 8,8 балів із 15. Загальний показник визначення рівня громадянської ідентичності – 82,2 бали із 100 можливих, що свідчить про високий рівень

громадянської ідентичності у досліджуваних представників педагогічної спільноти.

Оцінка рівня прояву національної ідентичності здійснювалася за методикою «Оцінка позитивності та визначеності національної ідентичності» (Д. Піонтковської, Л. Співак). За шкалою *валентності* респонденти мали змогу набрати від 4 балів (негативний полюс шкали) до 20 балів (позитивний полюс шкали). Отримані результати засвідчили, що досліджувані представники педагогічної спільноти виявили високий рівень валентності, який знаходиться ближче до позитивного полюсу шкали ($M=17,2$ бали).

За шкалою *визначеності національної ідентичності* досліджувані мали змогу набрати від 4 (визначена ідентичність) до 20 балів (невизначена ідентичність). За цією шкалою середній показник по вибірці складає 6,5 балів, що відповідає високому рівню визначеності національної ідентичності.

Узагальнюючи результати опитування представників педагогічної спільноти щодо наявності та ступеня ідентифікації за різними параметрами, їхнього ставлення до різних елементів спільнотних ідентичностей можемо зробити висновок про те, що загалом для представників педагогічної спільноти найважливіше відчувати себе українцем та громадянином України, за цими ідентичностями зафіксовано найвищі бали. Також досить важливими є професійна ідентичність, регіональна та європейська ідентичності. Ідентифікація себе з представниками східнослов'янської та релігійної спільноти знаходиться в середньому діапазоні, тоді як найнижчі показники зафіксовано за ідентифікацією з громадянином колишнього Радянського Союзу.

Ставлення представників педагогічної спільноти із різних регіонів України внаслідок війни значно покращилося до Збройних сил України, до української мови, до Незалежності України, до Прапора та Державного гімну України, що вказує на усвідомлення значення національної та громадянської належності. Відповідно такі установки респондентів забезпечують концептуальний зв'язок між помітністю та змістом цих ідентичностей. Також спостерігається також покращення ставлення до Євросоюзу та НАТО, як свідчення усвідомлення представниками освітянської спільноти значення європейської ідентичності та цінностей, а також значення системи колективної безпеки, яку забезпечує членство в НАТО.

Водночас внаслідок повномасштабної російської агресії значно погіршилося ставлення до російської держави та до російської мови, що є свідченням відходу від радянської (совєтської) ідентичності.

Результати дослідження особливостей прояву ідентичностей освітян в умовах війни засвідчують тенденції до інтеграції в загальноукраїнську ідентичність, які суголосні з результатами моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України (1992-2021 рр.) щодо динаміки відповідей населення України на питання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?» (Резник,

2022). Зафіксовано також і тенденцію до зростання їхньої орієнтації на утвердження проєвропейської української ідентичності та соціальну консолідацію.

Важливим є й те, що в умовах війни – виникнення граничних загроз ідентичності, увиразнюється екзистенційний сенс поняття ідентичності про який, як зазначають дослідники, свідчить рішучість відстоювання власного життєвого світу навіть ціною власного життя, ціною неймовірних жертв (Бистрицький, 2020), і це одна із *найбільших українських цінностей*, яка яскраво проявляється останнім часом. Внаслідок повномасштабної війни з Росією Україна зазнає глибинних трансформацій масової свідомості. Українці опановують себе не лише як люди, що здатні чинити опір зовнішньому вторгненню, але й як спільнота, яка переосмислює сама себе, свою колективну ідентичність.

Як свідчать результати дослідження особливостей прояву ідентичностей освітян в умовах війни, попри травмівний вплив, ця війна вплинула на національну свідомість та ідентичність. Національна ідентичність, як і інші, зазнає змін та перебуває в розвитку, що зумовлюється дією найбільш значущого на сьогодні чинника – наявністю небезпеки для існування держави та ідентичності українців, внаслідок розв'язаної росією війни та боротьби українців за збереження своєї ідентичності у цій війні. Це є свідченням того, що значна кількість досліджуваних українців – представників педагогічної спільноти, перетворює своє життя, свою активність, свою діяльність у відповідності до принципів і цінностей, які вважаються українськими.

З початку повномасштабної агресії росії проти України зафіксовано тенденції укріплення національної та громадянської ідентичностей представників педагогічної спільноти, усвідомлення значення української мови та зміни самого значення належності до української нації, що виявляється у посиленні відчуження від радянської ідентичності, російської мови та від росії як країни агресора.

Якщо говорити про сферу освіти в умовах війни, то її потенціал спрямовано на надання відповідей на сучасні виклики і проблеми суспільства і виявлені *тенденції* уможливають ефективне впровадження освітянською спільнотою державної політики ідентичності в освітній процес. Їй відведено одну з найважливіших ролей у конструюванні освітнього простору, в якому відбувається зростання особистості, її успішна соціалізація, формування, утвердження і розвиток громадянської, національної і проєвропейської ідентичностей, які виступають основою національної безпеки в умовах російської агресії проти України.

Список використаних джерел

- Бистрицький, Є. (2020). Народження чужого з ідентичності спільноти. *Ideology and politics journal*, 2 (16), 42-61. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00012>
- Петровська, І. Р. (2016). Розробка та психометрична перевірка опитувальника «Громадянська ідентичність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 1(1), 70-75. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhп_2016_1\(1\)14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhп_2016_1(1)14).
- Піонтковська, Д. В. (2017). Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : дис...канд. психол. н.: 19.00.07. Каменець-Подільський національний ун-т імені Івана Огієнка. 195с.
- Резник, О. (2022). Особливості просторово-територіальної ідентифікації населення України. *Результати моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України* (1992-2021 pp.) <https://dif.org.ua/article/osoblivosti-prostorovo-teritorialnoi-identifikatsii-naseleennya-ukraini>

THE UNIQUE CHARACTERISTICS OF EDUCATORS' IDENTITIES UNDER THE INFLUENCE OF WAR

Scientific report to the general meeting of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine "Protection and support of the mental health of Ukrainians under martial law: challenges and answers", November 22, 2024

Larysa Korobka

PhD in Psychology, Associated professor, Chief Researcher of the Department of Masses and Communities Psychology of the Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. The Russian-Ukrainian war, being a war of identities, underscores the importance of fostering civic and pro-European identities as key drivers of national development and security. The educational community plays a critical role in driving change in this area. A study conducted in May-June 2023 (N=1294) examined the identities of educators in the Sumy, Rivne, Zaporizhzhia, and Dnipropetrovsk regions. The findings indicate that national (96.6%) and civic (96.6%) identities are the most significant for educators, followed by professional (86.3%), regional (81.7%), and European (76.4%) identities. Soviet identity is minimally represented (3.5%). A comparative regional analysis revealed significant differences in attitudes toward Ukrainian symbols, the European Union, and NATO, highlighting a rise in national consciousness. Overall, the study confirmed a trend toward strengthening national and civic identities, fostering detachment from Soviet heritage and Russian influence. The war has acted as a catalyst for rethinking values and reaffirming belonging to the Ukrainian nation. Educators play a key role in societal consolidation, shaping social identity, and promoting democratic and European values.

Key words: Identity, Education, Values, Russian-Ukrainian War